

Het „Maximiliaanraam” van Otto Mengelberg (1867-1924)

Op 16 december was het 50 jaar geleden dat Otto Mengelberg te Utrecht overleed. In de stad waar deze kunstenaar het grootste deel van zijn leven gewoond en gewerkt heeft, mogen wij wel even bij dit feit stilstaan.

Het is een gelukkige omstandigheid dat deze herdenking valt in een periode van hernieuwde belangstelling voor de neogotiek. Immers als glazenier en beeldhouwer heeft Mengelberg meegewerkt aan de verfraaiing van talloze neogotische kerken in ons land.

Velen zullen zich de tentoonstelling „'t Gat in de Biltstraat” herinneren, in 1973 georganiseerd door het Aartsbisschoppelijk Museum. De afbraak (zomer 1972) van de Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming aan de Biltstraat was de aanleiding voor deze expositie. Tot de stukken die tijdens de sloop nog konden worden gered, behoort het raam van Mengelberg dat wij hierbij afbeelden. Op de foto zien wij het raam op zijn oorspronkelijke plaats in de kerk, schitterend in het daglicht, terwijl het op de tentoonstelling door kunstlicht tot leven moest worden gebracht. Thans wordt het gedeeltelijk gespaard gebleven raam bewaard in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.

Zeven ramen

In de kerk aan de Biltstraat maakte het deel uit van een groep van 7 ramen, voorstellende de 7 Sacramenten. Dit raam representeert de H. Eucharistie, zoals de tekst beneden op het raam aangeeft: „Het Allerh(eiligst) Sacrament des Altaars”, met daaronder de woorden die Christus bij het Laatste Avondmaal heeft gesproken. In de rechter benedenhoek vinden wij de datering 14-6-1917, een datum die de woorden ernaast „Procedamus in

Pace” (Laten wij voortgaan in vrede) wel duidelijk maakt!

Afgezien van de beide voorstellingen die zich links en rechts van de geknielde figuur in het midden bevinden (links: *het offer van Melchisedech*, rechts: *het mannowonder*; d.w.z. oudtestamentische voorafbeelden van de Eucharistie)¹⁾ staat het raam in het teken van het Eucharistiewonder dat in 1345 plaatsvond te Amsterdam (zie de tekst op het tapijt dat boven de reeds geciteerde teksten hangt: „'t H. Sacrament van Mirakel ter H. Stede Amsterdam”)²⁾. Hoe is het te verklaren dat juist deze geschiedenis zo'n belangrijke rol gespeeld heeft in Mengelbergs Eucharistieconceptie? Wij moeten dan teruggaan naar het jaar 1895. Mengelberg maakte toen een fraaie pentekening voor de gedichtenbundel „Van het H. Sacrament van Mirakel tot Amsterdam” van Mgr.

BESTUURSMEEDEDELING

Het bestuur deelt mede dat de ledenvergadering van 14 november jl. niet is afgesloten omdat de bespreking van de statutenwijziging veel tijd in beslag nam. De vergadering zal daarom worden voortgezet op donderdag 23 januari 1975, weer om 19.30 uur in het Instituut voor Muziekwetenschap, Drift 21 te Utrecht. Na bespreking van de statuten zullen de resterende punten van de agenda afgehandeld worden, te weten de toelichting op de excursies 1975, de rondvraag en de sluiting.

MAANDBLAD

oud-utrecht

47e jaargang - nummer 11 - december 1974

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
drs. H. L. Ph. Leeuwenberg, p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht,
tel. (030) 71 00 44.

Penningmeester:

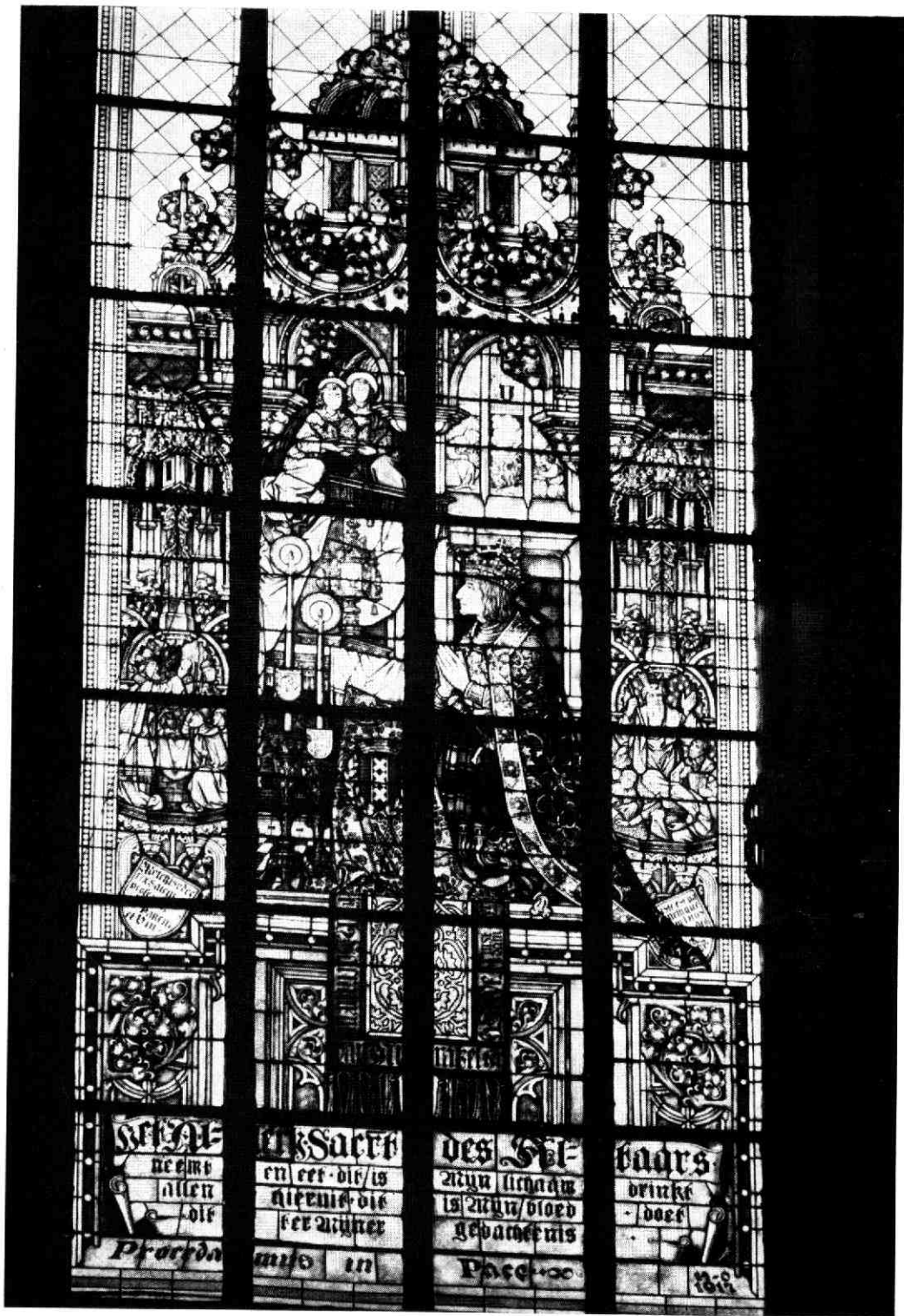
D. A. Belderbos, Kromme Nieuwegracht 19, Utrecht, tel. (030) 31 23 18.

Administratie:
Redactielid:

Contributie: Minimum: f 25,-, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
meij. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Snejder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 80 91 (tevens redactie-adres).

dr. H. J. A. M. Schaeapman (1844 - 1903). De bundel verscheen te Utrecht bij Wed. J. R. van Rossum in 1895.

Ik acht het zeer waarschijnlijk dat Mengelberg voor het maken van zijn tekening o.a. gebruik heeft gemaakt van het bekende boekje over het Amsterdamse Mirakel van Leonardus Marius: *Amstelredams eer ende opcomen, door de denckwaardighe miraklen aldaer geschied, aen ende door het H. Sacrament des Altaers. Anno 1345* (Antwerpen 1639)³⁾.

In de rijke bibliotheek van Schaeapman was een exemplaar van dit werkje aanwezig (zie de veiling-catalogus van zijn bibliotheek, Den Haag 1903, Nr. 1033). Het ligt dus voor de hand dat Mengelberg Schaeapmans exemplaar heeft mogen gebruiken. Het boekje bevat 16 prentjes van Boete Adamsz. van Bolswert (ca. 1580 - 1633). Reminiscenties aan twee van deze prentjes (nrs. 4 en 13) vinden wij in Mengelbergs tekening terug: twee engelen geknielend voor een monstans, en de tekst „Ecce panis angelorum” (Zie het brood der engelen), vs. 63 van Thomas van Aquino's hymne „Lauda, Sion, Salvatorem”, als aanhef gebruikt door Cornelis Gijsbertsz. Plemp (1574 - 1638) van zijn gedichtje onder prent nr. 4. Centraal op de tekening staat de afbeelding van het bedevaartprentje (met de haard van het Mirakel) uit 1518 van Jacob Cornelisz. van Oostsanen († 1533); deze houtsnede staat in verschillende 16de eeuwse mirakelboekjes afgedrukt.

Voorts vinden wij op de tekening afbeeldingen van Cornelis Broere (1803 - 1860), met een citaat van vs. 95 uit zijn „Dithyrambe op het Allerheiligste” (1845); van Leonardus Marius (1588 - 1652), met een citaat uit het reeds genoemde boekje, p. 4 (het definitieve bewijs dat Mengelberg het boekje kende); van Joost van den Vondel (1587 - 1679) met de „Altaergeheimenissen” (1645) in de hand, maar citerend vs. 9 uit zijn „Eeuwgetij der Heilige Stede t'Amsterdam” (1645); en van keizer Maximiliaan (1459 - 1519)⁴⁾ in staande houding, met een citaat van vss. 39/40 uit hetzelfde gedicht van Vondel. Men ziet dat Mengelberg zich terdege in zijn onderwerp had verdiept.

Schaeapman

Nu wil het toeval dat ik in 1966 een exemplaar heb kunnen kopen van het bovengenoemde werkje van Marius, dat eertijds heeft toebehoord aan Otto Mengelberg. Mengelberg heeft hierin genoteerd dat hij het in juli 1909 kocht uit de bibliotheek van . . . Schaeapman! Deze bibliotheek werd in 1903 bij M. Nijhoff te 's-Gravenhage geveild. Omdat de

veiling echter van katholieke zijde is geboycot, is het te verklaren dat Mengelberg het boekje pas 6 jaar na de veiling uit de restanten heeft gekocht. Het moet voor hem, na de samenwerking met Schaeapman in 1895, een waardevol bezit zijn geweest.

Wanneer wij nu weten dat Mengelberg in 1917 het raam ontwierp, terwijl in zijn bibliotheek het boekje van Marius aanwezig was, dan wordt ons veel duidelijk. Afgezien van de beide engelen en het bedevaartprentje, die ook voorkomen op de tekening van 1895, treft ons op het raam dan vooral de centrale voorstelling van keizer Maximiliaan. Deze is nl. rechtstreeks ontleend aan prentje nr. 10 van Boëtius à Bolswert⁵⁾. Het is ook op de centrale voorstelling dat Mengelberg zijn raam heeft gesigineerd (zie de monogrammen op de beide kaarsen).

Is het vreemd dat Mengelberg, die gedoopt werd met de namen Otto Maria Maximiliaan, met dit raam bijzonder geïnspireerd werk heeft geleverd?

Alfred M. M. Dekker

1) Op de schilden onder deze voorstellingen lezen wij: „Melchisedec rex Salem, profe(re)ns Panem et Vin(um)” [Genesis 14, 18] en „iste est panem [lees: panis] quem Deus ded(it) vobis” [Exodus 16, 15].

2) Zie over dit wonder en de ter plaatse aan de Kalverstraat gestichte kerk („Kapel ter Heilige Stede”, de latere „Nieuwe Zyds Capel”, gesloopt in 1908) de studie van J. F. M. Sterck, *De Heilige Stede in de geschiedenis van Amsterdam* (Amsterdam 1928; titeluitgave Hilversum 1938).

3) Zie de „Bibliographische Aanteekeningen” over dit boekje van J. F. M. Sterck in: *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem*, 43 (1925), pp. 122 - 186.

4) Men moet weten dat Maximiliaan in 1484, door zijn belofte de H. Stede te bezoeken, is genezen van een ernstige ziekte. Hij heeft na zijn genezing de H. Stede met geschenken vereerd, waaronder een geschilderd glasraam met zijn beeltenis in geknielde biddende houding; vgl. de afb. in het boek van Sterck, t.o.p. 121. Van het raam waren in 1832 nog fragmenten aanwezig.

5) Het prentje zal misschien op zijn beurt het in noot 4 genoemde raam tot voorbeeld hebben gehad. Toch komt een afbeelding van Maximiliaan in knielende biddende houding wel vaker voor (zie bv. de houtsnede „Maximiliaan hoort Mis te Augsburg” uit ca. 1518 van Hans Weiditz). Naast Mengelberg werd ook Vondel rechtstreeks door dit prentje van Boëtius à Bolswert beïnvloed in de vss. 39-45 van „Eeuwgetij der Heilige Stede” (zie: J. Scheerbom, „Vondel geïnspireerd door Boëtius à Bolswert”, in: *Studiën, N.R. 56e jrg.*, deel 102 (1924), tweede halfjaar, pp. 69-71).

◀ Otto Mengelberg, „Maximiliaanraam” uit de O.L.V. ten Hemelopneming aan de Biltstraat, Utrecht (foto: Aartsbisschoppelijk Museum).